Şahsiyet ve Siyaset: İslam Siyaset Düşüncesinde Lider Merkezlilik Örneği Olarak Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk

Personality and Politics: Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk as an Example of Leader Centrality in Islamic Political Thought

Selin ŞAHİN
Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
selin.sahin@dpu.edu.tr
0000-0003-0071-6554

Enes ŞAHİN
Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
enes.sahin@dpu.edu.tr
0000-0002-5974-240X

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, iThenticate yazılımı ile taranmış, araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using iThenticate, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science, Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Şahin, Selin , Şahin, Enes . "Şahsiyet ve Siyaset: İslam Siyaset Düşüncesinde Lider Merkezlilik Örneği Olarak Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 2 (Ekim 2022): 237-259. https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1135245

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 24.06.2022
Kabul Tarihi/Date Accepted: 12.09.2022
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2022

ISSN: 1306-7885
E-ISSN: 2602-3016
Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 2 | Yıl/Year: 2022 (Ekim/October)

Şahsiyet ve Siyaset: İslam Siyaset Düşüncesinde Lider Merkezlilik Örneği Olarak *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*

Öz

Siyaset Bilimi çalışmalarında kullanılan analiz düzeylerinden biri bireydir. Birey düzeyinde analizler, siyasal karar vericilerin şahsiyetini temel alarak gerçekleştirilmekte ve bu doğrultuda siyasetin icracılarının bireysel özellikleri siyasetin mahiyetinin anlamlandırılması hususunda dikkate alınan başlıca unsur olmaktadır. Bu durum İslam siyaset düşüncesinin temel kaynağını teşkil eden siyasetnamelerde de geçerlilik arz etmektedir. Devlet yöneticilerine hitaben kaleme alınan siyasetnamelerde lider merkezli bir siyaset anlatısı ortaya koyulmaktadır. Bu eserlerde bir liderin hangi kişisel özelliklere sahip olması ve hangilerinden kaçınması gerektiğine dair bahisler özellikle ele alınmaktadır. Bu hususiyetler etrafında ideal liderden ideal siyasete uzanan bir tasavvur inşa edilmektedir. Bu anlamda siyasetin baş icracısı konumunda olan hükümdar, yalnızca kendisine öğüt ve tavsiyelerde bulunulan bir aktör değil aynı zamanda siyasetin kâmil bir hale getirilmesinde en temel unsur olmaktadır. Dolayısıyla İslam siyaset düşüncesinde hükümdarın şahsi özelliklerine yönelik yapılan vurguları incelemek, lider merkezli siyaset anlatısının anlamlandırılmasında önemli hale gelmektedir. Bu doğrultuda çalışmada İslam siyaset düşüncesindeki lider merkezli siyaset tasavvurunun Ebü'n-Necîb Şeyzerî'nin *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk* serlevhalı eseri çerçevesinde tetkik edilmesi amaçlanmaktadır. Söylem analizi yönteminin kullanıldığı çalışmanın neticesinde varılan sonuç, İslam siyaset düşüncesinde devlet ve siyasetin kurucu unsuru olarak kabul liderin şahsiyetinin siyasete yön verdiği ve ideal siyasete ulaşmanın yolunun ideal lideri inşa etmekten geçtiği fikrinin hakim olduğudur.

Anahtar Kelimeler: İslam Siyaset Düşüncesi, Liderlik, Ebü'n-Necîb Şeyzerî, Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk.

Personality and Politics: *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk* as an Example of Leader Centrality in Islamic Political Thought

Abstract

One of the levels of analysis used in Political Science studies is the individual. Analyzes at the individual level are carried out based on the personality of the political decision-makers, and in this direction, the individual characteristics of the decision-makers are the main factor taken into account in interpreting the quality of politics. This is also valid in the political books that constitute the main source of Islamic political thought. There is a leader-centered political narrative in the policy books written for state administrators. In these works, the issues of which personal characteristics a leader should have and which behaviors should be avoided are especially discussed. A vision is built around these personal characteristics, from the ideal leader to the ideal politics. In this context, the ruler who is the chief executive of politics is not only an actor to whom advice is given but also the main element in politics. Therefore, examining the emphasis on the personal characteristics of the ruler in Islamic political thought becomes important in interpreting the leader-centered political narrative. In this context, in this study, it is aimed to examine the leader-centered political conception in Islamic political thought within the framework of Ebü'n-Necîb Şeyzerî's *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*. The method of discourse analysis was used in the study and it was concluded that the personality of the leader, who is accepted as the founding element of the state and politics in Islamic political thought, directs politics and that the way to reach the ideal politics is to build the ideal leader.

Keywords: Islamic Political Thought, Leadership, Ebü'n-Necîb Şeyzerî, Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk.

Giriş

Modern toplum bilimler içerisinde gerçekleştirilen tetkiklerde neden sonuç ilişkilerini teşekkül ettiren fail hususundaki aksiyom, analizin istikametini tayin eden en önemli unsurlardan biridir. Aynı vakıaya yönelik farklı analiz düzeylerinde gerçekleştirilen incelemelerin varacağı sonuçlar çok farklı neticeleri beraberinde getirmektedir. Modern dönemde analiz düzeylerinden biri olarak birey düzeyinde analize toplum bilimlerinin farklı alanlarındaki çalışmalarda sıkça başvurulduğu müşahede edilebilir.

Analiz düzeyi tartışmaları Uluslararası İlişkiler Bilimi'nin en temel meselelerinden biridir (Singer, 1961). Uluslararası İlişkiler içerisinde inşa edilen teoriler öncelikli olarak analiz

düzeylerini belirlemeye ve bu düzeyin etkinliğini ortaya koymaya çalışmakta, uluslararası alanda ortaya çıkan vakıaların faillerini tespit etme gayreti göstermektedir. Bu çerçevede Hans J. Morgenthau (1970) gibi isimler devlet davranışını insan davranışı üzerinden anlama gayreti göstermiştir. Sosyoloji de her ne kadar toplum merkezli bir bilim olsa da bireyin etkinlik ve gücünü yadsımamış, toplumu anlamak için zaman zaman birey düzeyinde analizlere başvurmuştur. Örneğin Max Weber atıf klasiği haline gelen otorite tiplerini ortaya koyarken kutsallık, kahramanlık, övülen karakter özellikleri gibi hususiyetlere sahip olarak toplum tarafından takdir edilme ya da kutsallığına itikat edilen şeylere aracılık edilme lütfu bahşedilmiş olmaya dayanan otorite olarak tanımladığı karizmatik otorite kavramı ile toplumları etkileme kabiliyetine sahip bir siyasal aktöre vurgu yapmaktadır (1947, 328). Durum Siyaset Bilimi'nde de farklı değildir. Siyaset Bilimi'nde birey düzeyindeki analizlerin en temel analiz birimi olan siyasal lider etrafında oluşan siyasal liderlik kavram ve mekanizmasını ele alan literatürün genişliği, Siyaset Bilimi'nde birey düzeyinde analizlerin etkinliğini göstermesi açısından yeterlidir. Yuri Pines Çin siyasal kültürü ile alakalı eserinde Çin hükümdarının tebaası tarafından teorik olarak dünyanın en güçlü insanı ve *Cennetin Oğlu* olarak tasavvur edildiğine işaret etmekte (2012, 44); Glenn D. Paige (1977) siyasal liderliği bilimsel cephesiyle ele almakta; Mayumi Itoh (2003) Japonya'da, Andrea B. Rugh (2007) Birleşik Arap Emirlikleri'nde, Anthony Shome (2002) Malay geleneğinde, John Gaffney (2010) Fransa'da, T. H. Rigby (1989) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde, Jon Johansson (2014) Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasal liderliği ilgili toplumların siyasal kültür ve zihniyetleri bağlamında tetkik etmektedir.

Birey düzeyinde analiz modern dönemde sıkça kullanılsa da klasik dönemin hâkim unsuru olan hükümdarlar çerçevesinde yapılacak bir tetkikte başvurulacak ilk düzey birey düzeyi olmaktadır. Burada birey kavramının tek başına ifade ettiği mananın muğlak olduğu düşünülebilir. Bu sebeple birey yerine Türkçe'deki şahsiyet kavramı tercih edildiğinde meseleyi Türk zihniyet dünyası içerisinde değerlendirmek daha kolay hale gelecektir. En temel manada birey düzeyinde analiz dendiğinde kastedilen şey herhangi bir kişi değil, vakıalara etki kabiliyet ve gücü olan hususî bir kişidir. Bu kişinin aldığı kararlar neticesinde ortaya çıkan sonuçlar açısından kişinin hayat hikayesi, travmaları, fikriyatı ve karakter özellikleri gibi bir insanı olduğu kişi haline getiren hususiyetler özel bir önem arz etmektedir. Şahsiyet kelimesi bu hususiyetleri bizatihi içinde toplaması bakımından işlevseldir. Şemseddin Sami kavramı Kâmûs-ı Türkî'de "zâta veya nefse ait sözler veya işler, bir adamın hususîyyet-i ahvâline müteallik akval ve ef'al-i zemîme" (2014, 604) olarak açıklarken Ferit Devellioğlu "kişilik, kişi husûsiyeti" (2006, 976) manasını vermekte, Türk Dil Kurumu Sözlüğü de Devellioğlu'na benzer şekilde "kişilik, belirgin özellik" (Türk Dil Kurumu, 2022) açıklamasını yapmaktadır. Bu çerçevede klasik dönemde siyasal zihniyet ve faaliyetin birey düzeyinde analizlerinde şahsiyet kavramına başvurmak yerinde olacaktır. Modern öncesi dönemde yukarıda işaret edilen analiz düzeyleri devlet ve toplumun çoğunlukla hükümdarın şahsında tecessüm etmesi sebebiyle birey yani şahsiyet düzeyine indirgenmiştir. Bu bağlamda klasik dönemde siyasal alan için şahsiyet merkezli bir siyaset etme biçimi tasavvur edilebilir. Buradaki şahsiyet en temel anlamda çeşitli adlandırmalarla hükümdar, padişah, kral yani lidere gönderme yapmaktadır. Böylece liderin şahsiyetinin merkezde olduğu bu siyasal yapının idrak ve izahında lider merkezlilik kavramı meseleyi açık bir biçimde anlama imkânını sunmaktadır. Bu doğrultuda devletleri idare eden hükümdar ya da liderlerin bireysel özellik, huy, karakter ve düşünce dünyaları bilhassa modern öncesi dönemde toplum, devlet ve siyaset arasındaki ilişkinin anlamlandırılması hususunda merkezi bir öneme sahip olduğu söylenebilir niteliktedir. Devlet idaresinin başarısında siyasetin mahiyeti

kadar siyaseti üreten ve ona yön verenlerin şahsiyeti de belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu durum devleti idare eden hükümdarların hangi şahsi özelliklere sahip olup ne gibi huy ve davranışlardan kaçınması gerektiği sorusunu doğrudan siyasî bir niteliğe büründürmekte ve devlet yönetimi için önemli bir hale getirmektedir. Bu doğrultuda devlet liderlerinin devlet ve toplumu etkili ve başarılı bir şekilde yönetebilmesi, iç ve dış politikasını sürdürülebilir ve tesirli kılabilmesi için sahip olması ve kaçınması gereken kişisel özelliklerin tespiti siyasetle alakalı fikir üreten eserlerde üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Bilhassa hükümdarlara ve devletin farklı kademelerinde görev yapan yöneticilere ithafen onlara yol göstermek maksadıyla kaleme alınan siyasetname ve nasihatnamelerde hükümdarın şahsiyeti meselesi üzerinde hususi olarak durulmuştur.

Devlet ve hükümdarı aynîleştiren müellifler, devlet yöneticilerinin hangi kişisel özellikleri taşıması halinde devlet ve millete yarar sağlayacağı ve hangi özelliklerden ötürü devlet ve milleti doğru olmayan siyasal istikametlere götürüp zarar verme tehlikesi bulunduğunu ayet, hadis, tarihî rivayet ve kıssalara yer verilerek aktarmış ve bu anlamda ideal bir hükümdar profili ortaya koymuştur. Şunu söylemek mümkündür ki inşa edilen bu ideal hükümdar profili aynı zamanda ideal devlet tasavvurunun da bir göstergesi hüviyetindedir. Bahsi geçen eserlerde hükümdarlarda bulunması gerektiği zikredilen ve hükümdarların sakınması gerektiği kanaatine varılan özellikler etrafında ideal yönetici anlayışına işaret edilmiştir. Bu meyanda adaletli olmak, cesaretli davranmak, halkına şefkat ve merhametle yaklaşmak, gerektiği zaman bağışlayıcı davranmak, şükretmek, doğruluktan yana olmak, dinine bağlı olmak gibi unsurlar üstün vasıflar olarak nitelendirilip bir liderin sahip olması icap eden özellikler şeklinde ele alınırken; zulmetmek, cehalet, israf, kibir, yalan söylemek, sözünden dönmek, öfkeli olmak gibi unsurlar yöneticilerin şahsiyetinde barındırmaması gereken hususiyetler olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle iyi ve kötü ayrımına dayalı bir kişilik özellikleri kartelası çıkartılarak devlet ve toplumu yöneten liderlerin vasıflarının ne olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Liderlerin bahsi geçen özellikleri taşımaması hali, izlenen siyasetin başarısız olmasının altında yatan sebep olarak görülmüş dolayısıyla siyaseten başarısızlık yalnızca içinde bulunulan koşullarda değil aynı zamanda bizzat yöneticilerin şahsiyet ve vasıflarında aranmıştır. Bu arayış, Türk – İslam siyaset düşüncesinde yöneticiye verilen konum, ona yüklenen işlev ve modern öncesi dönemde devlet idaresinde bireysel karar vericilerin -bilhassa hükümdarların- siyasete bizzat yön vermesiyle doğrudan alakalıdır.

Genel itibarıyla siyasetnamelerde yöneten ve yönetilen arasındaki ilişki yöneticinin millete karşı sorumluluğu, yönetilenin ise idarecilere itaati fikri çerçevesinde değerlendirilmekte ve yönetimin devamlılığı, devletin bekası için milletin rızasının kazanılması gerektiği düşüncesi etrafında ele alınmaktadır (Şeker, 2020, 38). Bu durum da rızası temin edilmeye çalışılan milletin gönlünde yer etmesi beklenen hükümdar tipinin şahsi özelliklerini ön plana çıkartmaktadır. Dolayısıyla devlet ve milletin yönetiminden hem dinî hem de dünyevî manada sorumlu tutulan hükümdarın bu vazifeyi hakkıyla yerine getirebilmesi için sahip olması gereken özellikler çerçevesinde yapılan değerlendirmeler klasik dönemde lider merkezli siyaset anlayışının mahiyetinin kavranması hususunda önem arz etmektedir.

Lider merkezli siyaset idraki doğrultusunda eser telif eden isimlerden biri tam adı Ebü'n-Necîb Celâleddin Abdurrahman bin Nasr(ullah) bin Abdullah eş-Şeyzerî olan, "Suriye'nin kuzey-batısında tarîhi bir şehir olan Şeyzer'de doğduğu için…" (Köse, 2013, 27) doğduğu yere nispetle meşhur Şeyzerî olmuştur. Kadılık, hatiplik gibi farklı devlet kademelerinde görev yapan Ebü'n-Necîb Celâleddin Şeyzerî'nin (Kallek, 2010, 108; Kallek, 2018, 19;

Köse, 2013, 27) İslam siyaset düşüncesinde kendisine bir yer edinmesine imkân veren eser, Selâhaddîn-i Eyyubî'ye takdim etmiş olduğu *Nehcü's Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* serlevhalı eseridir. Eser yalnızca kendi devrinde siyasal zihniyeti etkilememiş, Türk siyaset düşüncesinde de kendisine yer bulmuştur. *Târih-i Na'îmâ* adıyla meşhur *Ravzatü'l-Hüseyn fî Hülâsati Ahbâri'l Hâfikayn* müellifi Na'îmâ Mustafa Efendi eserinde *Nehcü's Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*'tan eserin mahiyeti ve Osmanlı düşüncesindeki serencamına birkaç sayfa yer vererek büyük bir övgüyle bahsetmektedir. Na'îmâ Mustafa Efendi Şeyzerî ve eserin hüviyetini şöyle ortaya koymaktadır:

> "Şüyûh-ı ulemânın kibârından ol vakitte Ebünnecib derler bir devletli var idi ki, Melik Salahaddin ile baba ve oğul mesâbesinde alâka-i muhabbet üzre idiler. Tedbir-i memlekete ve esrâr-ı saltanata müte'allik bir muhtasar risâle yazıp Salahaddin'e verip "Her emirde bununla amel eyle, ömrünüzde füshat var ise İskender kadar âlem-gîr olursuz" deyü vasiyyet eylemiş. Salahaddin dahi ol risâleyi hırz-ı can edip dâ'imâ anınla amel ederdi." (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014, 1890).

Na'îmâ'ya göre eser "…ahlâk ve tedbir-i menzil ve tedbir-i memleket ve devlet ve saltanatın müşkilât-ı hakâyıkına ve âlem-i kevn-ü fesâda tasarrufât-ı Rabbâniye esrârının hulâsa ve netîcesine müte'alliktir." (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014, 1891). Bununla beraber ona göre eser ahlak, felsefe, tarih, siyaset ve hukuk alanlarında telif edilen pek çok eserin ortaya koyduğu neticeyi kendi içerisinde bulunduran ve özetleyen bir niteliktedir (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014, 1891). Bu sebeple Na'îmâ eserin Türkçe'ye çevrilmesinde büyük fayda olacağı kanaatine varmıştır. Ona göre eser, Türkçe'ye çevrilmesi halinde "defîne-i azîme", "eser-i azîm", "defîne-i zîbâ" vasıflarına sahip, faydası çok bir eser olacaktır (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014, 1891). Na'îmâ eserin Şehzâde Selim'e takdim edildiğini de ifade etmektedir (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014, 1890-1891). Eserin Na'îmâ'nın işaret etmesinden oldukça uzun bir zaman sonra Nahîfî Mehmed Emin Efendi tarafından tercüme edilerek Sultan I. Abdülhamit'e takdim edildiği (Köse, 2013, 31; Dikbaş, 2020, 277) düşünüldüğünde Şeyzerî ve *Nehcü's Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* serlevhalı eserinin Türk siyaset düşüncesinde de ne derecede etkinlik gösterdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Nahîfî Mehmed Emin Efendi'nin belirttiğine göre Selâhaddîn-i Eyyubî'nin yaşamı süresince devlet yönetimi hususunda kendisinden istifade ettiği (Nahîfî Mehmed Emin Efendi, 2013, 64) *Nehcü's Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* isimli eserinde yöneticinin gerekliliği, devletin unsurları, meşveretin siyaset içerisindeki önemi, askerî düzen, toplum içerisinde sapkınca davranışları olanların toplumdan tasfiyesi gibi siyaseti doğrudan alakadar eden pek çok meseleyi hem aklî hem de naklî delillere dayanıp ayet-i kerime, hadis-i şerif, filozof ve ulema kıssaları, geçmiş hükümdarların tecrübelerini aktarmak suretiyle (Atmaca, 2000; Kömbe, 2018, 204; Köse, 2018, 40-41) ele alırken, bir liderin hangi özelliklere sahip olması gerektiği konusunu da detaylı bir şekilde tetkik etmiştir. Şeyzerî, ideal ve erdemli bir devlet anlatısını tüm hatlarıyla resmettiği eserinde (Köse, 2013, 17) bir liderin sahip olması gerektiğini düşündüğü özellikleri "Evsâf-ı Kerimenin ve Faziletinin Marifeti Beyânındadır" isimli bölümde ele almış, bir liderde bulunmaması gerektiği düşünülen davranışları ise "Evsâf-ı Zemimenin Beyânındadır" şeklindeki başlık altında ortaya koymuştur. Böylelikle siyasetin birey düzeyinde analizi için bir bakış açısı sunarak lider merkezli değerlendirme yapılmasına imkân sağlamıştır. Bu doğrultuda çalışmada klasik dönem lider merkezli siyaset anlayışı ve bu anlayış etrafında şekillenen ideal lider şahsiyeti tasavvuru Ebü'n-Necîb Şeyzerî'nin *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*'u merkeze alınarak tetkik edilecektir.

Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılacaktır. Bir metni şekillendiren söylemin kendi bağlamı ve bu bağlamın ürettiği idrak tarzı içerisinde arkeolojisinin yapılması olarak hülasa edilebilecek söylem analizi yöntemi belli bir devrin şart, imkân ve hususiyetleriyle mukayyet olan bir söylemin temel arayış ve gerilimlerinin bu bağlam gözetilerek ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde klasik dönem İslam siyaset düşüncesinde lider merkezli siyaset anlayışı herkesçe bilinen siyasetnamelere intikal edilerek ele alınacak, ikinci bölümünde Şeyzerî'nin hükümdarda bulunmasının gereklilik arz ettiği ve bu anlamda hükümdar olmanın alameti farikalarından olarak telakki ettiği iyi huylar tetkik edilerek bu özellikler ve doğru siyasal karar verme süreci arasında nasıl bir bağlantı kurduğu değerlendirilecek, üçüncü bölümde ise hükümdarda olmaması gerektiği kanaati hasıl olan hususiyetler yani kınanmış huylar tetkik edilerek bahsi geçen özelliklerin siyasetle ilişkisi incelenecektir.

1. İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasetnameler ve Lider Merkezli Siyaset Anlayışı

Siyasetnameler, İslam düşünce geleneğinde siyasal işleyişi sağlayan makamlardaki kimselere kılavuzluk etmek ve doğru siyasetin hangi usullerle tesis edilebileceğini ortaya koymak maksadıyla kaleme alınan eserlerdir (Acar, 2016, 15-16; Adalıoğlu, 2009, 304; Adalıoğlu, 2019, 60; Coşar, 2012, 19-20; Keskintaş, 2017, 97; Severcan, 2017, 30). Siyasetnamelerde ideal bir devletin hangi özelliklere sahip olması gerektiğinden devlet yönetiminin ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğine, devlet yöneticisinin sahip olması gereken hususiyetlerden devlet lideri ve devlet adamlarının toplumla münasebetinin keyfiyetine ve askerî, iktisadî idarenin mahiyetine kadar pek çok mesele ele alınmakta ve en doğru yönetimin tesisi arayışında tavsiye ve tespitlere yer verilmektedir. Ayrıca siyasetnameler, kendi dönemlerinin siyasal düzeni ve anlayışı hususunda da birincil derecede bilgi kaynağı olarak değerlendirilebilir niteliktedir (Dinçer, 2018, 29-35; Yılmaz, 2009, 307; S. Şahin, 2022, 22). Bu anlamda siyasetnamelerin ideal düzen arayışı doğrultusunda olması gereken etrafında dolanırken kendi devrinin meselelerine çözümler üretme gayreti ile olana da işaret eden bir mahiyete sahip olduğunu söylemek mümkündür (Canatan, 2014, 8). Müelliflerin siyasal düzene istikamet verme arayışları, hükümdar yahut devlet adamlarının kendilerinden eser telifi talepleri ya da siyasal meselelere çözümler sunarak devlet kademelerinde muteber bir hale gelme arayışları gibi sebeplerle kaleme aldıkları siyasetnamelerde (Kanar, 2019, 29) siyasete dair meseleler şahsiyet, devlet ve siyasal yapı düzeylerinde ele alınmaktadır. Bu analiz düzeylerinden en çok öne çıkanı ise lider merkezli yani şahsiyet düzeyinde gerçekleştirilen analizlerdir. Siyasal alanda şahsiyet düzeyinde yapılan analizler siyasî meseleleri en temel anlamda karar vericilerin fiilleri etrafında ele almaktadır. Buna göre siyaset, siyasal güç sahibi olan hükümdar ya da devlet adamlarının yapıp etmelerinin toplamı olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda siyasal alanı etkilemek, istenen yöne intikal ettirmek için yapılması gereken şey siyasal karar vericilerin ideal karar vericilere dönüştürülmesi olarak anlaşılmaktadır. Bu düzeyde yapılan analizler etrafında kaleme alınan eserlerin bir yöneticinin sahip olması gereken şahsi özellikler, edinmesi gereken huylar ve kaçınması gereken davranışlar gibi meseleleri merkeze alması da böylece anlaşılabilir hale gelmektedir.

Devlet liderinin şahsıyla devleti özdeşleştiren ve bu doğrultuda hükümdar denildiğinde devlet, devlet denildiğinde hükümdara işaret edilen İslam siyaset düşüncesinde hükümdarın şahsiyeti siyasetin mahiyetini doğrudan belirleyen bir unsur olarak kabul edilmekte ve bu düşünce geleneğinden beslenerek teşekkül ettirilen eserlerde şahsiyet merkezli analizler çerçevesinde devlet liderine odaklanan anlatılar önemli bir yere sahip olmaktadır. İslam siyaset düşüncesinde liderin kemâle ulaştırılması devlet ve siyasetin

kemâle ulaştırılması ile eş anlamlı görüldüğünden lider merkezli analizler, ideal siyaset ve devlet tasavvurunu inşa etmek maksadıyla başvurulan ana yollardan biri olmuştur. Devlet liderinin hangi vasıflara sahip hangilerinden uzak olması gerektiğinin detaylı bir şekilde ele alındığı bu eserlerde hükümdarın şahsiyetine dair yapılan vurgular etrafında siyasetin birey düzeyinde analizi gerçekleştirilmektedir. Uygun olmayan vasıflara sahip bir hükümdar ile doğru, ölçülü ve dengeli bir devlet ve siyasetin mümkün olmayacağı fikri doğrultusunda bahsi geçen eserlerde devlet lideri yalnızca siyasetin icracısı olarak kendisine tavsiyelerde bulunulan bir muhatap olarak görülmemekte kendisi üzerinden siyasetin düzenlendiği ve şekillendirildiği bir unsura dönüştürülmektedir. Bu doğrultuda betimlenen ideal hükümdar tipi ve var olan lideri ideal lidere dönüştürme arayışı kendiliğinden siyaset yapmanın bir yöntemi haline gelmektedir.

Lider merkezli siyaset tasavvurunu Ebü'n-Necîb Şeyzerî'nin *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk* eserinde tetkik etmeden önce İslam siyaset geleneği çerçevesinde kaleme alınan siyasetnamelerde şahsiyet düzeyinde yapılan analizlerden birkaç örnek ortaya koymak meselenin anlaşılması hususunda önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Türk-İslam siyaset düşüncesinin önemli kaynaklarından birini teşkil eden Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme* serlevhalı eserinde hükümdarın adaletli, tebaasını yönetme işini başkasına tevdi etmeyen, devlet işleriyle ilgili görevlendirdiği kimseleri her daim kontrol eden, din alimlerine hürmet gösteren, dindar bir kimse olması gerektiği ortaya koyulmaktadır (Nizamülmülk, 2016, 25-74). Ömrü Selçuklu Devleti'nin ikbâli endişesi ile geçen Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*'unda benzer karakter özelliklerine dikkat çekmekte, hükümdarın adil olmak, zulümden uzak durmak, alimlere kıymet vererek sözlerine rağbet etmek yani tavsiye almaktan ve onlara uymaktan çekinmemek, kendisine yönelik övgüler dizerek menfaat temin etmeye çalışanlara yüz vermemek, devlet ciddiyetini terk etmeyerek belli mevkilere tayin ettiklerini teftiş etmek, kibirli olmamak, fevrî davranmamak, şefkatli ve merhametli olmak, milletin ihtiyaçlarına kayıtsız kalmayıp tebaasını sevindirmek, kanaatkar olmak, İslam'ın emir ve yasaklarına uymak gibi özelliklerin iyi bir hükümdarlık ve doğru bir devlet idaresi için zarurî nitelikte olduğunun altını çizmektedir (İmam-ı Gazâlî, 2016, 46-72). Zencânî'nin Alâeddin Keykûbat'a takdim etmiş olduğu *Kitâbu'l-Letâfi'l-'Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye* başlıklı eserde çeşitli ayet ve rivayetlere atıfta bulunularak adaletli, güzel ahlaklı, cömert, nefsine sahip çıkan, öfkesini kontrol eden, doğru sözlü olan, sözünü tutan, haset etmeyen, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gideren, bağışlayıcı bir lider tasavvuru ideal bir siyaseti şekillendirecek hükümdarı tesis etmek gayesiyle ortaya koyulmuştur (Zencânî, 2019, 112-135, 147-169). Necmeddîn Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd Mine'l-Mebdei İle'l-Meâd*'da hükümdarın bulunduğu makama Allah tarafından getirildiğini bilmesi, Allah'ın vekili ve halifesi olduğunun bilincinde olup bu doğrultuda hareket etmesi, idareyi kendi adına tayin edeceği vekillerle değil bizzat kendisinin gerçekleştirmesi, adil olup duyguları ile değil adaletle hükmetmesi, heva ve heveslerine uymaması, din işlerine de dünya işlerine de intizam vermesi gerektiğini ifade etmektedir (Necmeddîn Dâye, 2017, 136-139). Sa'dî-yi Şirâzî, *Nasihatü'l-Mülûk*'unda adalet, şefkat, Allah'a kulluğunu eksik etmemek, dinî otoritelere saygı göstermek, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermek, harcamalarda itidali sağlamak, uyanık ve bilinçli olmak, ilim ve hilm sahibi olmak gibi unsurları ön plana çıkarmakta ve hükümdarın siyasetinin devamlılığı, yönetilenlerle ilişkisinin kuvvetli olması için bu vasıfların önemini ele almaktadır (Sa'dî-yi Şirâzî, 2016, 39-78). Şeyhoğlu Mustafa, *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* adlı eserinde hükümdarın adaletli, her şeyin bilgisine sahip, bir dünya görüşü bulunan, merhametli, itidalli davranan, güçlü duran, israfa kaçmayacak ölçüde cömert olan ve dindar bir kimse olması gerektiğini ifade etmekte bu vasıfların devlet ve toplum açısından ehemmiyetinin altını çizmektedir (Şeyhoğlu Mustafa, 2013, 93-137).

İbrahîm bin Muhammed'in *Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe* başlıklı eseri de neredeyse tamamen hükümdarda bulunması gereken hususiyetler hakkındadır. İbrahîm bin Muhammed hükümdarda adalet, müşavere etme, iyiliği emredip kötülüklerden men etme, güzel ahlak, yumuşak huyluluk, bağışlama, cesaret ve cömertlik gibi özellikleri gerekli görmektedir (İbrahîm bin Muhammed, 2016). Ali b. Muhammed El-Gazzâlî, *Tahrîrü's-Sülûk fî Tedbîrî'l-Mülûk*'unda hükümdara "Bilesin ki, reziletlerden uzaklaşmak ve faziletlerle donanmak, hükümdarların fikirlerinin… ilk muttali olacağı ve kıymetli nefislerinin ilk rağbet edeceği husustur." (Ali b. Muhammed El-Gazzâlî, 2016, 59) diyerek hükümdarlığın başlangıcını şahsiyetle alakalandırmaktadır. Ona göre hükümdarın kaçınması icap eden ahlaki reziletler kibir, kendini beğenme, gurur, cimrilik ve yalan olurken ahlaki faziletler nefis ile mücadele, şüpheli işleri araştırma, düşünmeden, hızlı bir şekilde hareket etmekten kaçınma, genişçe düşünerek karar verme, çok ve gereksiz konuşmama, gazaptan kaçınma, inatçı olmama, içinde bulunulan durumun şartlarına uygun hareket ve karar verip ne her durumda merhametli ne de her durumda şedit olma, sırları muhafaza etme gibi hususlar olmaktadır (Ali b. Muhammed El-Gazzâlî, 2016, 59-64). Abdüsselâm El-Amasî de *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ*'da benzer bir yol izlemekte ve hükümdar için adalet, çalışkanlık, dikkat, nefsin arzularına uymama, alimlere hürmet edip tavsiyelerini dikkate alma, güzel ahlak, lütufkarlık, merhamet, dinin emirlerine uyma, malayani işlerden kaçınma gibi özellikleri gerekli görmektedir (Abdüsselâm El-Amasî, 2012, 59-79). Osmanlı entelektüel geleneğinin önemli isimlerinden Kınalızâde Ali *Ahlâk-ı Alâî*'de hükümdar için icap eden hasletleri devlet ve millet için en iyiyi talep edip vasat ile yetinmeme, doğru ve isabetli karar verme, azim ve kararlılık, sabır ve tahammül ve adalet olarak tespit etmektedir (Kınalızâde Ali Çelebi, 2007, 457-501; 2016, 424-470). Görüleceği üzere bahsi geçen siyasetnamelerde hükümdarın hangi vasıflara sahip, hangilerinden uzak olması gerektiğine işaret edilerek liderin şahsiyetini merkeze alan bir siyaset anlatısı inşa edilmekte ve ideal devlet yönetimi, hükümdarın şahsıyla mündemiç bir şekilde ele alınmaktadır. Bu çerçevede İslam siyaset geleneğinde başarılı devlet siyasetinin hükümdarın şahsiyetiyle doğrudan ilişkili görüldüğünü ve bu doğrultuda hükümdarın şahsına yol göstererek ideal devlet ve siyasete ulaşmanın imkânının yoklandığını söylemek mümkündür.

2. Evsâf-ı Kerime: Hükümdarda Bulunması İcap Eden Özellikler

Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*'ta hükümdarın şahsını devlet ile aynîleştiren ve bu doğrultuda devlet ve hükümdarı mütemmim cüz olarak gören bir anlayış etrafında siyaseti lider merkezli bir şekilde ele almıştır. Hükümdarın varlığını toplumsal düzen ve güvenliğin sağlanması hususunda bir zaruret olarak gören Şeyzerî'nin (2013, 70) ortaya koyduğu bu idrak tarzı, hükümdarı devletin temeline yerleştirmesiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim ona göre,

> "Malum olsun ki, ülke temel bir unsur üzerine bina edilmiştir ki, o unsur bedendeki baş gibi olup başsız bedenin yaşaması nasıl mümkün değilse o unsur olmadan ülkenin ayakta kalması da mümkün değildir. …Bu temel unsur da hükümdarın varlığından ibarettir. Yani bir ülkenin huzur içinde olması için aralarından birinin hükümdar olması ve şahsın toplumu yönetmesi ve bu işler için aktif olması lâzımdır." (Şeyzerî, 2013, 83).

Hükümdarın merkeze yerleştirildiği bu siyaset anlatısında, şahsiyet önemli bir unsur haline gelmekte ve bu doğrultuda devletin devamlılığı hükümdarın kişisel özellikleriyle ilişkili bir şekilde değerlendirilmektedir (Şeyzerî, 2013, 95). İdeal bir liderin şahsiyetinin temel zaruretleriyle devletin ikbâl ve saadetini doğrudan alakalı olarak ele alan Şeyzerî'ye göre "Adaletli olmak, akıllı olmak, cesur olmak, cömert olmak, yumuşak huylu olmak,

vefalı olmak, doğru olmak, şefkat ve merhamet sahibi olmak, sabırlı olmak, affedici olmak, şükredici olmak, temkinli olmak, bilgi olmak, namuslu olmak, vakar sahibi olmak" (Şeyzerî, 2013, 95) bir liderde olması gereken başlıca özellikleri teşkil etmektedir.

Bir devletin küfür ile abad olacağı ama zulüm ile abad olmayacağına kati bir şekilde itikat edilen (Nizamülmülk, 2016, 28) İslam siyaset düşüncesinde adalet mefhumu siyasetin belkemiğini oluşturmaktadır (Mücahid, 2005, 45; Bağdatlı, 2018, 308-317). Yönetimin iyi ve başarılı kabul edilmesi öncelikli olarak adaletin tecelli edip etmediği sorusuna verilecek yanıtta aranmaktadır. Adil bir yönetim, devletin devamlılığı ve toplum içerisinde birlik ve beraberliği sağlayan temel unsur olarak telakki edilmektedir (E. Şahin, 2022, 207; Çakır, 2021, 221). İslam siyaset düşüncesinde bir liderin ilk ve aslî vazifesi de adaleti sağlamaktır. Bu çerçevede halkın adil bir yöneticiye olan ihtiyacını kuraklıktan dolayı kıtlıkla mücadele etmek durumunda olan halkın yağmura duydukları ihtiyaca benzeten Şeyzerî (2013, 69), adaletin ehemmiyetine şu sözlerle dikkat çekmektedir:

> "Adalet, hükümdarda bulunması gereken hasletlerin en değerlisidir ve devletin devamını sağlayacak vasıtaların en başında yer alır. Çünkü, adalet itaati temin eder ve kaynaşma ve yakınlaşmayı doğurur. Adalet ile davranışlar güzel ve faydalı, mallar bereketli ve yönetilenler mesut olur. Öteki hasletler de adalet sıfatı ile olgunluk derecelerine ulaşır." (Şeyzerî, 2013, 95-96).

Adaleti siyasal, toplumsal ve iktisadî hayatın salahiyeti için gerekli ve önemli gören Şeyzerî, adaletin ehemmiyetini ayet-i kerime, hadis, kıssa ve Eflatun'dan Nuşirevan'a farklı isimlerin adalete dair sözlerine yer vererek ele almakta ve böylelikle adalet ile siyaset arasındaki ilişkiye dinî ve tarihî referanslarla işaret etmektedir (Şeyzerî, 2013, 96-98). Şeyzerî'nin atıfta bulunduğu ifadelerde genel itibarıyla yöneticinin adaleti tesis etmesi halinde Allah'ın yardımına mazhar olacağı, yönetilenlerin itaatini ve sevgisini kazanacağı ve en önemlisi devletin devamlı kılınacağının altı çizilmiştir. Şeyzerî'nin "Nakildir ki, adîl bir siyasetçinin başkanlığı devamlı olur." (Şeyzerî, 2013, 71) şeklindeki ifadesi yöneticinin kendi ikbâl ve siyasetini devamlı kılmasının yolunun da adil olmaktan geçtiğine dair bir fikre sahip olduğunu göstermektedir. Bu anlamda o, adaletin tecelli etmesini yöneten ve yönetilen arasında itaat temelli olarak kurulan ilişkinin önemli bir şartı olarak görmekte ve aynı zamanda yönetilenlerin üzerine düşen vazifeleri yerine getirebilmesini de bu şarta bağlamaktadır (Şeyzerî, 2013, 99).

Şeyzerî'ye göre adaletin tesis edilebilmesi için liderin dikkat göstermesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. Bu unsurlardan birincisi, İslam dinini ve dinî kurumları muhafaza edip, insanların dinin emir ve yasakları dahilinde bir hayat sürmesini sağlamak; ikincisi devlet ve milletin can ve malını muhafaza etmek; üçüncüsü ülkeyi kalkındırmak ve kalkınmanın önünde engel teşkil eden unsurları bertaraf etmek; dördüncüsü merkezi otoritenin denetleme mekanizmasını her daim yerel yöneticilerin üzerinde hissettirmek; beşincisi ordu mensupları ve devlet görevlilerinin içinde bulundukları hali sürekli kontrol etmek; altıncısı yargılama mekanizmasını haklı ve haksız arasında ayrımı sağlayacak şekilde tesis etmek; yedincisi liyakat usulüne uygun olarak görevlilerin ücretini vermek; sekizincisi suçluları şeriat hükümleri çerçevesinde cezalandırmak; dokuzuncusu devlet işlerinde liyakat gözeterek görevlendirmede bulunmak ve son olarak onuncusu verdiği hükümlerle devletin güvenliğini sağlayan hakim, kadı ve emniyet unsurlarının kararlarını uygulamaktır (Şeyzerî, 2013, 98-99). Bu unsurlar çerçevesinde Şeyzerî'nin adaletin hükümdarın şahsından başlayarak devlet mekanizmasının tamamına sirayet ettiği ve böylece şahsiyet, devlet ve idarî yapının tamamında egemen olduğu bir yönetim anlayışı ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

Nechü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk'da üstün vasıf olarak nitelendirilen bir diğer özellik akıl sahibi olmaktır. Şeyzerî'ye göre akıl, hak ve batıl arasında ayrım yapmayı sağlamakta ve hadiselerin neden sonuç ilişkisi etrafında anlamlandırılabilmesini mümkün hale getirerek kişinin bu deneyimlerden istifade etmesine imkân vermektedir (Şeyzerî, 2013, 100). Aklın yol göstericiliğinde yaşananlardan ders çıkarılıp hareket edilmesinin siyaset alanında önemine işaret eden Şeyzerî (2013, 100), akıllı bir kimsenin sağduyulu, nasıl konuşması gerektiğini bilen ve fikrini savunan bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir (Şeyzerî, 2013, 101-102). Bu bakış açısı çerçevesinde hükümdarın akıl sahibi olması kararlı olması, geçmişten ders çıkartabilmesi, hem dinî hem de dünyevî işlerde doğruyu seçebilmesi ve yönetilenlerle iyi ilişkiler tesis edebilmesini beraberinde getirecektir. İlmi, ideal yönetimin temeline yerleştiren Şeyzerî, hükümdarın bilgili olmasının adaletin tesisi, nefsânî arzuların değil doğru hedeflerin belirlenmesi ve yönetilenlere karşı şefkat temelli bir ilişki kurulmasındaki önemine işaret etmektedir (Şeyzerî, 2013, 75-77). Çünkü ona göre nefsânî arzuların peşinden hareket edilmesi halinde siyaseten doğru karar alabilmek mümkün olmadığı gibi siyaseti devamlı kılmak da muhal bir hale gelmektedir:

> "…hükümdarlar nefislerini lüzumsuz şeyler peşinde koşmaktan men ederlerse, onlar için memleket idaresinde isabetli görüş ortaya koyma imkânı doğar. Ancak, nefsini hevasının peşinde koşmaktan men edemeyen kişi beş duyusunu zapt etmeye güç yetiremez. Beş duyusuna hâkim olamayan kişi, özel yardımcı ve hizmetçilerine sahip olamaz ve onları kontrol edemez. Devlet hizmetinde her zaman mevcut olan seçkin yardımcılar ve yüksek rütbedeki görevlilerine söz geçiremeyen hükümdar, zamanla ülkenin her tarafındaki insan toplulukları üzerindeki siyasî otoritesini kaybeder." (Şeyzerî, 2013, 79).

Akıl ve ilimle kaleme hakimiyeti hükümdar için zarurî telakki eden Şeyzerî, cesaret ile de kılıcı hükümdar için hayatî bir hususiyet olarak görmektedir. Şeyzerî'ye göre cesaret hükümdarın sahip olması gereken aslî özelliklerdendir ve bu sebeple hükümdar fıtraten cesaretli olmasa dahi görüntü itibarı ile cesur olduğu izlenimini vermelidir (Şeyzerî, 2013, 103). Cesareti, caydırıcı bir güç olarak telakki eden Şeyzerî, hükümdarın ülkesini ve hükümdarlığını muhafaza etmesinin, devlet ve milletini düşmanlara karşı koruyabilmesinin cesaretli olmaktan geçtiğinin altını çizmiştir (Şeyzerî, 2013, 103). Hükümdarın cesaretinin ülkeyi korumakla mükellef olan orduya kuvvet vereceğini şu ifadeleriyle açıkça ortaya koymuştur:

> "Ordunun cesaretinin göstergesi hamle ve hücumdur. Hükümdarların cesaretlerinin göstergesi sebat ve kararlılıktır ki, padişahlar, kutup gibi sabit ve kararlı oldukça askerler tek tek sultanın çevresinde toplanır ve düşmana onu korumaya çalışırlar. Ama hükümdarın yanında düşmana karşı savunma yapacak kimse kalmayınca bizzat kendisi savunmaya girişir ve zaruri durum itibariyle kurtulmaya çalışır." (Şeyzerî, 2013, 103).

Hükümdarın orduyu cesareti ile yekvücut tutması gibi yönetimi altındakiler arasında birliği tesis etmesini de şahsi özellikleriyle ilişkili bir şekilde değerlendiren Şeyzerî, cömertliği, "…insanların kalplerine rahatlık ve mertlik tohumları ektiği için sevgi ve kaynaşmaya sebep olan bir (takva) ve ihsanın direğidir." (Şeyzerî, 2013, 104) şeklinde nitelendirmekte ve böylelikle cömert olmanın hükümdarlar için önemine işaret etmektedir. Nitekim atıfta bulunduğu "Cömert olmayan devlet adamı ordusu ve komutanları olmayan hükümdar gibidir." (Şeyzerî, 2013, 104) ifadesiyle de hükümdarın cömertliğinin devlet ve millet için gerekliliğini ortaya koymuştur. Ona göre cömertlik her ne kadar zaruret olsa da hükümdarın cömertliğinin de bir sınırı olmalı, ifrat ile tefrit arasında bir vasat tesis edilerek devlet hazinesini sıkıntıya sokacak derece savurgan olunarak devlete halel getirilmemeli yani cömertlik müsriflik haline

büründürülmemelidir (Şeyzerî, 2013, 106). Cömertliği bir kimsenin ihtiyacını o talepte bulunmadan giderebilme ya da kişi talepte bulunduktan sonra ivedilikle karşılama şeklinde tanımlayan Şeyzerî, Hulefâ-i Râşidîn döneminde az ya da çoğa kaçmadan talebin olması icap ettiği gibi karşılandığını belirterek cömertliğin sınırlarına işaret etmiştir (Şeyzerî, 2013, 107). Bu doğrultuda Şeyzerî'nin hükümdardan cömertlik namına beklediği davranış şekli kendisinden talep edilmeden ihtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermesi ya da ihtiyaç sahibi kendisinden bir şey talep ettiyse bunu en kısa sürede makul ölçüde, aşırıya kaçmadan karşılamasıdır. Bu çerçevede Şeyzerî, cömertlikte hassas bir dengenin tesis edilmesini gerekli ve önemli görmektedir.

Cömertlik vasıtasıyla memnun edilen millet üzerinde hükümdarın otorite sahibi olması zarurettir. Bu doğrultuda otoriteyi güce başvurarak kurmaması gerektiği fikrinde olan Şeyzerî, hükümdara yönetilenlerin itaatinin sağlanması için onlara karşı yumuşak huylu olmasını öğütlemektedir. Çünkü ona göre hükümdar yumuşak huylu olursa emirlerinin dinlenmesi daha kolay olur ve kendisine karşı herhangi bir isyanın gerçekleşmesinin de önüne geçilmiş olur (Şeyzerî, 2013, 108). Şeyzerî bu çerçevede şu kıssaya eserinde yer vermektedir:

> "Hikâye edilir ki: Kisra Nuşirevan hikmet ehli birine: "Hükümdarın otoritesi neye bağlıdır?" diye sorunca: "Halkın, hükümdara saygısı ve itaati ile" diye cevap vermiştir. "Halkın itaati neye bağlıdır?" diye sorunca: "Halkın ileri gelenlerine sevgi göstermek, diğer yönetilenler hakkında da adaletli olmakla" diye cevap vermiştir. "Hükümdarın iyi bir yönetici olduğunun göstergesi nedir?" diye sorunca: "Yönetilenlere yumuşak davranmak; halkın devlete ödemek zorunda olduğu toprağa bağlı vergileri güçlük çıkarmaksızın almak; devletin halka ödemesi gereken hakları zamanında ödemek suretiyle" diye cevabını vermiştir." (Şeyzerî, 2013, 109).

Şeyzerî, cemiyete karşı yumuşak huylu davranılmasını tavsiye ederken yönetilenleri kendi içerisinde bir sınıflandırmaya tabi tutarak hangilerine yumuşak davranılması gerektiğini belirtmiş böylelikle yumuşak davranışın yönetilenlerin tamamına yönelik olmaması gerektiğine işaret etmiştir. Bu sınıflandırma çerçevesinde birinci grupta yer alan ilimden nasibini almış kesime her zaman yumuşak davranış gösterilmesi; ikinci grupta yer alan nefsânî heva ve hevesleriyle hareket eden "bozguncu sefil tabaka" olarak adlandırdığı kesime her zaman şiddet ve sertlikle yaklaşılması ve son olarak bu iki grubun dışında kalan üçüncü grubu oluşturan halka karşı ise gerektiğinde sert gerektiğinde yumuşak bir yaklaşım sergilenmesinin doğru olacağını belirtmiştir (Şeyzerî, 2013, 109, 208). Şeyzerî bu sınıflandırmayı devletin devamlılığı ve başarılı bir yönetimin tesis edilebilmesi adına yapmaktadır. Bu anlamda Şeyzerî, eserinde bir davranışın sergilenmesinde itidalli yaklaşımı ön planda tutmakta, hükümdarın mutlak bir şeditlik ya da yumuşaklık içinde bulunmayıp kişi ve duruma göre hareket etmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte Şeyzerî (2013, 120), hükümdarın suçlu olanı cezalandırma imkânına sahip olmasına rağmen suçluyu ıslah etmek maksadıyla affetmesini yumuşak huylu olduğuna işaret eden göstergelerden biri olarak ele almakta ve hükümdarda bulunması gereken vasıflardan birinin affedicilik olduğunu belirtmektedir. Affın neticesinde yönetilenlerin işlerinin kâmil hale getirileceğini ortaya koyan müellif, Ömer bin Hattab'tan Muaviye'ye farklı örnekler üzerinden affetmenin devlet yönetimi açısından önemini vurgularken suçluların affının caydırıcı bir mahiyeti olduğuna dikkat çekmektedir (Şeyzerî, 2013, 119-122). Dolayısıyla onun fikriyatında affetmek suçlu

olanların suçlarının yanına kalması değil onu ıslah etmenin bir yöntemidir ve intikam duygusu ile hareket edilmediğinde suç işlenmesinin önüne geçilebilecektir.

Ahde vefayı doğru insan olmanın alametifarikalarından biri olarak gören Şeyzerî'ye göre (2013, 111) hükümdar verdiği söze sadık kalmalı ve yerine getirmelidir. Bu durum onun hem huzuru bulmasını hem de sevilmesini sağlayacaktır. Şeyzerî (2013, 111) ahde vefanın gerçekleşebilmesi için ise sadece yerine getirilebilecek sözlerin verilmesini tavsiye etmektedir. Bu bakış açısı doğrultusunda bir hükümdarın bu vasfa sahip olabilmesi için öncelikli olarak imkânları dahilinde birilerine vaatlerde bulunması ve bu vaadi de üzerinden çok zaman geçmeden ivedilikle yerine getirmesi gerekmektedir. Şeyzerî'nin önemine işaret ettiği bu vasıf, yönetilenlerle hükümdar arasında güvene dayalı bir ilişkinin tesis edilebilmesi ve onların memnuniyetini kazanabilmesiyle alakalıdır. Şeyzerî, verilen söze sadık kalmanın önemini yöneten ve yönetilen ilişkisi çerçevesinde değerlendirerek bu iki unsur arasındaki bağın kuvvetlendirilmesine çaba sarf etmektedir. Ona göre hükümdarın öncelikle Allah'ın rızasını kazanacak davranışlarda bulunması, bunun yanında yönetimi altında bulunanların kendisine sevgisini arttıracak şekilde hükmetmesi gerekmektedir. Ahde vefa etmekle de hükümdar hem Allah'ın rızasını kazanacak hem de halkını memnun edecektir (Şeyzerî, 2013, 111). Bununla birlikte Şeyzerî'ye göre hükümdarın sözüne yardımcılarının itimat gösterebilmesi için doğruluktan ayrılmamasını önem arz etmektedir (Şeyzerî, 2013, 113). Her zaman doğruluktan yana olunması gerektiğinin aynı zamanda dinî bir emir olduğunun altını çizerken "Hükümdarlar için mutluluğun başlangıcı doğruluktur." şeklinde arifler tarafından söylendiğini belirttiği ifadeye atıfta bulunarak hükümdarlık ve doğruluk arasındaki ilişkinin mahiyetine işaret etmiştir (Şeyzerî, 2013, 112-113). Bu minvalde hükümdarın doğruluktan sapmasının sakıncası hem dinî cephesiyle hem de yönetiminin devamlılığı açısından ele alınmıştır. Hükümdarın doğru kararlar verebilmesi ise ona göre temkinli bir mizaca sahip olmasıyla doğrudan ilişkilidir (Şeyzerî, 2013, 124-125). Bu çerçevede hükümdarın işlerini yürütürken temkinli davranması, isabetli kararlar almasını sağlayacağı için devlet işlerinde başarılı olunmasını da beraberinde getirecek bir husus olarak değerlendirilmektedir.

Merhamet etmeyenin merhamet görmeyeceğinin hadis-i şerif ve rivayetler çerçevesinde altını çizen Şeyzerî, şefkat ve merhamet sahibi olmayı hükümdar olmanın bir gerekliliği olarak telakki etmektedir (Şeyzerî, 2013, 114, 211). Çünkü ona göre şefkat "…hükümdarı, tüm yönetilenleri koruyup kollamaya; halktan fakirlere karşı şefkatli ve zayıflara karşı merhametli olup onlara cömertlikle yardım etmeye; uğradıkları zulüm ve eziyetleri de engelleyip def etmeye sevk eder." (Şeyzerî, 2013, 114). Bu ifadeden de anlaşılabileceği üzere yönetilenlerin güvenliğini sağlamakla mükellef olan hükümdar bu vazifesini yerine getirme isteğini şefkat ve merhamet sahibi olmasıyla duyabilmektedir. Hükümdarın şefkat ve merhametli olması yönetimi altında bulunanların güvenliğinden emin olma çabası içerisinde bulunmayı da beraberinde getirmektedir. Merhamet duygusuyla hareket etmeyip bu çabayı gütmeyen bir kimsenin hükümdar olabilmesi, bu durum gerçekleşti ise de hükümdar olarak kalabilmesi Şeyzerî'ye göre muhaldir. Nitekim o, bu duruma Hz. Ömer döneminde çocuklarına şefkatle yaklaşmayan bir kimsenin vali yapılmadığına dair rivayeti örnek göstermektedir (Şeyzerî, 2013, 114). Bu doğrultuda ona göre hükümdar, şefkat ve merhamet sahibi olduğunu yönetimi altında bulunan zayıfları koruyarak, zalimlerin zulmünü önleyerek, yönetilenler arasında ileri gelenlere hürmet göstererek ve milletin canını ve malını muhafaza ederek gösterebilir (Şeyzerî, 2013, 116).

Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk müellifine göre sabır, tüm iyi huyların tamamlayıcısı hüviyetinde olup diğer tüm iyi huylara önderlik etmektedir (Şeyzerî, 2013, 117). Bu

doğrultuda ona göre bir hükümdarda bulunması icap eden vasıfların sabırla hemhal olması önemlidir. Çünkü sabır iyi huyların koruyucusudur ve diğer tüm iyi huyların varlığı sabır göstermeyle mümkün olmaktadır. Şeyzerî bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

> "…Sabrın ilimden de akıldan da üstün olduğunu kastetmiyoruz. Bilakis, bu hasletlerde sebatın sabır ile olduğunu vurgulamak istiyoruz. Çünkü sabır, diğer güzel huyları destekler, korur, geliştirir. Bu hasletlere sahip olup sabırdan mahrum olan kimsede, bu huylar yok hükmünde olur. Buna göre sabır, bu vasıfların muhafızı olur." (Şeyzerî, 2013, 117).

Hükümdarın sabrının ağır başlılık, koruma ve kollama kuvveti ve cesaretten neşet ettiğini ortaya koyan Şeyzerî'nin her türlü başarının sabır göstererek mümkün olacağını belirtmesi de siyaseten başarının yöneticinin göstereceği sabırla ilişkisine işaret eder niteliktedir (Şeyzerî, 2013, 116-118). *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*'ta karşılaşılan zorluklar karşısında sabırlı olmak öğütleniyorken verilen nimetlere her zaman şükredilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Şeyzerî, 2013, 123). Bu doğrultuda eserde hükümdarın Allah'ın kendisine bahşettiği nimetlere şükretmesinin önemi vurgulanırken bunu nasıl gerçekleştireceği şu şekilde ele alınmaktadır:

> "Bazı filozoflar dediler ki: "Hükümdarlar, Allah'ın kendilerine verdiği nimetlerin şükrünü layıkıyla ancak şu dört şekilde eda edebilirler: Birincisi, nimetin harcanmasında ve dağıtımında adaletli ve eşit davranmak. İkincisi, nimetle Allah'a sığınmak. Üçüncüsü, nimeti sürekli hatırlamak ve yaymak. Dördüncüsü, hakkıyla şükretmekten aciz olduğunu ifade etmek." (Şeyzerî, 2013, 123).

Eserde yer verilen bu ifadelerden de anlaşılabileceği üzere hükümdarın hem dil ile hem fiili olarak şükrünü eda etmesi gerekli görülmektedir. Bu çerçevede şükür, Allah ve kul arasındaki ilişkinin yanı sıra yönetici ile yönetilen ilişkisi kapsamında da değerlendirilmekte ve şükredici olmak hükümdarda bulunması icap eden niteliklerden birisi olarak ortaya koyulmaktadır.

Yüce insanı daha da yücelttiği ve güzel huyları en üst mertebeye ulaştırdığı belirtilen iffet de bir hükümdarda bulunması gereken başlıca özelliklerden biri olarak telakki edilmektedir (Şeyzerî, 2013, 129). İffet sahibi olmanın hükümdarın dünyalık işlerinin yanı sıra ahiretini de kurtaracağını Şeyzerî şu şekilde ortaya koymaktadır: "…nefsine hâkim olamayan, beş duyusunu da kontrol edemez. Bir kimse ruhunu ve organlarını iffetli kılarsa, o kimsenin yönetim işleri düzenli olur ve âhirette de ebedî saadete hak kazanır." (Şeyzerî, 2013, 130). Çünkü ona göre iffet kişinin yapması durumunda cezalandırılması gereken işlerden uzak durmasını beraberinde getirmektedir (Şeyzerî, 2013, 131). Dolayısıyla hükümdarın hem şahsî faaliyetlerinde hem de devlet işlerinde azalarını iffetli kılması yönetiminin başarısını etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Hükümdarın davranışlarını yönettiklerinin kalbinde sevgi ve saygı oluşturma ve düşmanlarını korkutma unsurları etrafında değerlendiren Şeyzerî, hükümdarın vakarlı olmasını önemli ve gerekli görmektedir. Ona göre hükümdarın vakarı düşmanları caydırdığı gibi yönetimi altında bulunanların da kendisine saygı duymasını sağlayacaktır (Şeyzerî, 2013, 132). Bu bakış açısı doğrultusunda hükümdarın vakur olması hem iç hem dış siyaseti alakadar eden bir mahiyete sahip hale gelmektedir. Bu durum hükümdarın şahsı ile devlet siyaseti arasında yakın bir ilişkinin var olduğu kabulüne dayanan bir yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır.

Ağırbaşlı olmanın hükümdara yakışan vasıflardan biri olarak nitelendirildiği *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*'ta, hükümdarın bu vasfıyla Allah'ın rızasını kazanacağı ve aynı zamanda işlerinde başarı elde edip yönetilenlerin övgüsüne mahzar olacağı belirtilmiştir

(Şeyzerî, 2013, 126). Öfkenin esiri bir şekilde karar vermekten ziyade, ağırbaşlı bir tavır ile içerisinde bulunulan durumun analizini yaparak karar almanın doğru olacağı vurgulanırken devlet işlerinde her zaman vakur davranarak anlayışlı olmanın yarar getirmeyeceği, bu doğrultuda bir denge gözetilerek hareket edilmesinin uygun olacağına işaret edilmiştir (Şeyzerî, 2013, 127-128). Şeyzerî bu görüşünü şu ifadelere yapmış olduğu atıfla desteklemektedir: "Bazı âlimler dediler ki: "Bazı durumlarda, şiddet çirkin sayılmadığı gibi, bazı yerlerde de ağırbaşlılık övülecek bir tavır olmaktan çıkar." (Şeyzerî, 2013, 129). Atıf yapılan bu ifadede de görülebileceği üzere bir davranış iyi huylar kapsamında değerlendirilse de hükümdarın bu huy ekseninde bir davranışta bulunurken her zaman denge gözeterek hareket etmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla iyi addedilen huylar her zaman ve her şartta iyi olmayabilmektedir. Her şeyde ölçülülüğünün esas olduğu mütearifedir. Bu doğrultuda iyi olarak nitelendirilen bir vasfın bu niteliğini koruyabilmesi, içinde bulunulan koşullardan bağımsız değildir. Davranışın hangi durumda kime karşı sergileneceği önem arz etmektedir. Bu minvalde asıl olan sayılan vasıfların ifrat yahut tefrite kaçmadan olması gerektiği yerde, olması gerektiği şekilde müşahede edilebilmesidir. Örneğin cesaretin hükümdarda bulunması zarurettir fakat yanlış zamanda gösterilen ve eldeki imkânları aşan bir cesaret gösterisi hükümdarın ikbâli kadar millet ve devletin ikbâlini de tehdit edebilmektedir. Hükümdarın bunun farkında olarak sahip olduğu hasletleri birbirini dengeleyecek şekilde görünür kılması ideal idarenin imkânını ortaya koyacaktır.

Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*'ta "iyi huylar", "güzel vasıflar" olarak telakki ettiği unsurları yönetimin devamlılığı, ülkenin muhafazası, yöneten ile yönetilen arasında sağlıklı bir ilişkinin tesisini mümkün kılacak özellikler olarak değerlendirmekte ve bu doğrultuda bahsi geçen özelliklerin hükümdarın şahsında mevcut olmasını doğru bir siyaset izlenebilmesi için gerekli görmektedir. Kişisel özellikler etrafında yapmış olduğu değerlendirmelerde vurgulanan asıl husus ülkenin güvenliği ve bütünlüğünü muhafaza ederken yönetilenlerin de memnuniyetini kazanmak olmuştur. Bu çerçevede o, hükümdarda olması gerektiğine itikat ettiği on beş özelliği halkın rızasını kazanmanın anahtarı olarak görmekte ve şahsiyetin siyasal alandaki işlevine dikkat çekmektedir (Şeyzerî, 2013, 132). Dolayısıyla Şeyzerî'ye göre doğru devlet idaresinin ancak hükümdarda olması zarurî olan vasıflarla vasıflanmış bir hükümdardan geçtiğini söylemek mümkündür.

3. Evsâf-ı Zemime: Hükümdarın Kaçınması İcap Eden Özellikler

Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk'ta hükümdarın hangi özellikleri taşıması icap ettiği kadar hangi huy ve hususiyetlerden uzak durması gerektiği de önemli görülmüş ve bu doğrultuda hükümdarın şahsında bulunmaması gereken huylar hususunda detaylı bir izah ortaya koyulmuştur. Hükümdarın şahsında var olması gereken iyi huylar doğru yönetimin nasıl tecelli edebileceğini açıklamaya yönelik olurken kötü huylara eserde yer verilmesi bu huyların ülke yönetimine nasıl halel getirebileceğini göstermek amacını taşımaktadır (Şeyzerî, 2013, 132). Şahsiyet düzeyinde yapılan analizler doğru siyaseti doğru karar verici ile irtibatlandırdığı gibi devleti felaketlere sürükleyen yanlış siyasetin sebebini de idarecilerin şahsiyetinde aramaktadır. Devleti siyasal karar vericilerin kararları idare ettiğine göre onların sahip oldukları kötü huy ve hasletler aynı zamanda karar verme süreçlerine de yansıyacak ve yanlış siyasî kararlar almalarına sebebiyet verecektir. Bu çerçevede hükümdarın iyi özellikleri onun siyasetinin devamlılığını ve yönetimi altında bulunanların huzurunu sağlayacağı düşüncesinden yola çıkarak Şeyzerî, hükümdarın sahip olduğu kınanmış huyların da devlete ve topluma vereceği zararı gösterme gayesindedir.

Adil olmanın hükümdarın sahip olması gereken aslî vasıflardan biri olduğunun üzerinde durduğu daha önce ifade edilen Şeyzerî'ye göre bu hasletin aksi yönde ortaya çıkan zalimlik kınanan davranışlar arasında yer almaktadır. Hükümdarın zalim olmasının hem devlet hem millet hem de hükümdarın şahsı için kötü neticeler vereceğini çeşitli hadis-i şerif, rivayet ve alıntılara başvurarak ele alan Şeyzerî (2013, 133-136) zulmün zararını şu şekilde ifade etmektedir: "Zulüm hem dinin yasaklamış olduğu hem de aklın çirkin saydığı kötü bir tutumdur. Çünkü zulüm, yönetilenlerin ihtilaflarını, devletin sıkıntılarını, ülkenin harap oluşunu ve âhiret azabını sonuç vermektedir, bu yüzden ondan sakınmak gereklidir." (Şeyzerî, 2013, 136). Bu ifadeden de anlaşılabileceği üzere birey, toplum ve devlet nezdinde mesele ele alınarak geniş bir perspektifte zulmetmenin zararları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Şeyzerî'nin eserinde değindiği bir diğer kötü huy cahillik olmuştur. Devlet yönetiminde isabetli kararlar alınabilmesi için akıl sahibi olunmasının altını çizen Şeyzerî'ye göre cehalet gerçeklerin anlaşılmasının önüne geçmekte, kişiyi başarısız ve kötü bir hayata sürüklemektedir (Şeyzerî, 2013, 136). Bu çerçevede hükümdarın cahil olması durumu hem kendine hem de yönetimi altında bulunanların hayatlarına zarar vereceği için cehalet hükümdarın vasıfları arasında kabul edilemeyecek, kınanacak özellikler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte kişinin kendini beğenmiş olması ile aklın yan yana gelemeyeceği ve kendini beğenmişliğin kişiyi kendisini öven insanlara sürekli teveccüh eden bir hale düşüreceği belirtilmektedir (Şeyzerî, 2013, 152, 154-155). Kınanmış huylar içerisinde değerlendirilen ve kişinin yapmış olduğu iyiliklerin üstünü örtüp kötü yönlerini belirgin kılan kendini beğenmişlikten uzak durmak, itibarın korunması ve başkalarının sevgisini kazanmanın icapları olarak telakki edilmiştir (Şeyzerî, 2013, 156). Hükümdarın yürütmüş olduğu siyasetin başarısının ve yönetilenler üzerindeki tesirinin ona duyulan itibar ve sevgi ile ilişkili olarak ele alınması, hükümdarın kendisini beğenmesinin makbul görülmemesi sonucunu kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Kişinin varlığını diğer insanlarından kıymetli ve üstün görme hali olarak nitelendirilebilecek kibir de hükümdarlığa uygun düşmeyen bir unsur olarak ele alınmaktadır. Kişinin bulunduğu konumun getirdiği güç ve itibardan veya bilgi düzeyinden dolayı kibirli davranabileceğini belirten Şeyzerî'ye göre bu davranışta aşırıya gidilmesi kişinin hem imanını muhafaza edememesi hem de diğer insanlar tarafından hoş görülmemesini beraberinde getirecektir (Şeyzerî, 2013, 156). Ayrıca bazı alimlerin hükümdarın kibirli olması halinde devletin varlığını muhafaza edemeyeceği ve ülkenin dirliğinin bozulacağına dair ortaya koyduğu söylemlere atıfta bulunarak kibirli bir hükümdarın devletine vereceği zararın boyutunu göstermeye çalışmıştır (Şeyzerî, 2013, 157). Hükümdarın kibri, devletin devamlılığı ve yönetilenlerin memnuniyetinin sağlanması önünde yer alan engellerden biri olarak tasavvur edilmiştir. Bu anlamda siyaseten başarının yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiyle doğrudan alakalı olduğu fikrinde olan Şeyzerî için hükümdara duyulacak sevginin önüne geçen her şey gibi kibir de hükümdarlığa yakıştırılmayan vasıflar arasında kabul edilmektedir.

Mizah ve çok gülmek hükümdara olan itimadın sarsılmasına, onun devlet işlerinin gerektirdiği ciddiyete sahip olmadığı fikrinin uyanmasına ve bu durumun art niyetliler tarafından kullanılmasına sebep olma tehlikesiyle onun siyasetine zarar verebilecek unsurlar olarak *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*'ta ele alınmıştır. Mizahın kararında yapılmayıp aşırıya kaçılması halinde kişiye duyulan saygıyı ortadan kaldıracağı ve bu doğrultuda yönetilenlerin hükümdara hürmet göstermede kusur edebileceği belirtilirken mizahın tamamen hayattan çıkarılması halinde ise milletle yakınlık kurulamayacağı ifade edilmiştir (Şeyzerî, 2013, 167-169). Çok gülme de devlet adamlarına yakıştırılmamakta

ve bu fiilin onlara duyulan saygıyı yok edeceğine dikkat çekilmektedir (Şeyzerî, 2013, 169). Şeyzerî'nin devlet siyasetinin devamlılığını devlet yöneticilerine duyulan saygı ve onlara gösterilen itaat ile ilişki bir mahiyete sahip şekilde değerlendiren bakış açısı mizah ve çok gülmek gibi unsurları devlet yöneticisine ve dolayısıyla devlet siyasetine halel getirecek şeyler olarak değerlendirmesine sebep olmuştur.

Şeyzerî, kötü huylar içerisinde dinen en çok kınananlardan biri olarak nitelendirdiği cimriliğin hükümdara yakışmayan özelliklerden biri olduğunu belirtmektedir. Ona göre cimrilik kişilerin sorumluluklarını üstlenmesine ve başka insanların ihtiyaçlarını gidermesine engel teşkil etmektedir (Şeyzerî, 2013, 138). Dolayısıyla yönetimi altında bulunanlara karşı sorumluluğu olan ve gerektiğinde onların ihtiyaçlarını görmekten mesul olan hükümdarın cimri olması hem dinen hem de konumu itibarıyla aklen uygun bulunmamaktadır. Ayrıca Şeyzerî, cimri kimsenin adil olamayacağı ve insanlara karşı merhametle yaklaşamayacağını vurgulayarak bu kimselerden hayır görülemeyeceğine işaret etmiştir (Şeyzerî, 2013, 140). Bu bakış açısı çerçevesinde halkı için hayırlı bir hükümdarın cimri olmaması gerektiğini söylemek mümkündür. Şeyzerî, cimriliğin kötülüklerine vurgu yaparken yardım ve harcamalarda israfa kaçılmasının da uygun bulunmayan davranışlardan biri olduğunu belirtmiştir. Ona göre bir hükümdarın israf yapması hazine kaynaklarının doğru bir şekilde kullanılamaması ve bundan dolayı yapılması gereken işlerin yerine getirilememesine neden olacaktır (Şeyzerî, 2013, 142-143; 90). Bu minvalde hükümdarın harcamalarında ve ihtiyaç sahiplerine yapacağı yardımlarda belli sınırlar dahilinde hareket etmesi yürüteceği siyasetin başarısı açısından bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Hükümdarın yönetimindekilere güven aşılayan bir kimse olması gerektiğinin altını çizen Şeyzerî'ye göre kişinin vermiş olduğu sözlere sadık kalmaması ve bu doğrultuda vaatlerini yerine getirmemesi ona olan güveni ve itibarı sarsacaktır (Şeyzerî, 2013, 144). Bu doğrultuda Şeyzerî, devleti şahsında temsil eden hükümdarın sözünden dönmesinin yalnızca hükümdarın şahsına değil devletine olan itibarın da ortadan kalmasına sebebiyet vereceği şeklindeki ifadelere atıfta bulunarak sözünden caymanın devlet siyaseti açısından ortaya çıkarabileceği sakıncalara dikkat çekmektedir (Şeyzerî, 2013, 144). Sözünde durmama ile ilişkili olarak tetkik edilen bir diğer vasıf vefasızlık olmuştur. Şeyzerî vefasızlığı aralarında anlaşma tesis etmiş olan taraflardan birisinin diğerini haberdar etmeden anlaşmayı bozması şeklinde ele almakta ve bu durumun bir hükümdar tarafından yapılması halinde ülkesinin yıkıma uğrayacağını ortaya koymaktadır (Şeyzerî, 2013, 170, 172). Bu noktada Şeyzerî meselenin ayrıca toplumsal cephesine işaret etmekte ve sözünde durmayanların müstehak olacağı felaketlerden toplumun adalet fikri doğrultusunda memnuniyet duyacağı şeklindeki ifadeye atıfta bulunmaktadır (Şeyzerî, 2013, 171). Bu yaklaşım doğrultusunda hükümdarın sözünden dönmesi halinde halkın desteğini ve siyasal meşruiyetini kaybedebileceği şeklinde bir tespit yapmak mümkün hale gelmektedir. *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*'ta güveni sarsacağı belirtilen ve bu doğrultuda kınanmış huylar arasında sayılan bir diğer unsur yalancılıktır. Dinen ve insanî ilişkiler çerçevesinde kişinin yalan söylemesinin zararlarına işaret edilirken devlet işleri görülürken yalancı kimseler ile iş birliğine gidilmesinin sonucunda felakete uğranılacağı ortaya koyulmuştur (Şeyzerî, 2013, 145). Bununla birlikte Şeyzerî'ye göre din ve devletin muhafazası, ülkenin menfaati gibi hassas meseleler söz konusu olduğunda herhangi bir zararın ortaya çıkmaması adına belli ölçülerde yalan söylenmesi sorun teşkil etmemektedir (Şeyzerî, 2013, 147). Şeyzerî bu hususta açık kapı bırakarak ülkenin güvenliğini ve menfaatini alakadar eden durumlarda devletin muhafazasını gözeterek hareket etmenin uygunluğuna dikkat çekmektedir.

Hükümdarın üstün bir kimse olarak erdemine halel getirecek davranışlardan uzak durması gerektiği fikrinden hareketle Şeyzerî'nin üzerinde durduğu bir diğer kınanmış huy gıybettir. Şeyzerî rivayetlere başvurarak hükümdarların gıybet yapmaması ve yanında gıybet yapılmasına izin vermemesi gerektiğini ortaya koymaktadır (Şeyzerî, 2013, 148). Şeyzerî'nin gıybetin "…insanların mevki ve derecelerini düşürdüğü…"ne vurgu yapması, kınanmış bir huy olarak gıybeti hükümdarın halk nezdindeki itibarını muhafaza etmesini zorlaştırması açısından siyasal bir mahiyete büründürdüğünü gösterir niteliktedir (Şeyzerî, 2013, 147). Nitekim hükümdarın itibarına halel gelmesi ona olan itaati ortadan kaldırabileceği gibi devletin muhafazasını da güç bir duruma sokabilir. Bu doğrultuda Şeyzerî, hükümdarın erdemini koruyarak siyasetini devamlı kılmasının imkânına işaret etmektedir.

Hükümdarın kendisine olan itimat ve itibarını koruması hususunda önemli unsurlardan biri de öfkesine yenik düşerek adaletten sapmamasıdır. Öfkeli davranışın önce kişinin kendisine sonrasında ise çevresine vereceği zarar herkes tarafından bilinmektedir. Kişilerin öfkesinin esiri olarak gerçekleştirmiş oldukları fiiller ve sarf ettikleri cümleler pişmanlık vesilesi olabilmekte ve kişiyi içinden çıkılması zor hallere sokabilmektedir. Bu çerçevede Şeyzerî, öfkeli hareket etmeyi kınanan huylar arasında değerlendirmiş ve bir hükümdarın öfkesine kurban olarak kararlar almaması gerektiğini geçmiş dönemlerde yaşanan olaylardan örnekler vererek anlatmıştır (Şeyzerî, 2013, 150-152). Öfke durumundan kurtulmak için yapılabilecekleri sıraladıktan sonra hükümdarların bu unsurları akılda tutmaları gerektiğini ve fevri davranışlarının devlete verebileceği zararı göz önünde bulundurmaları halinde öfkelerine yenik düşmeyeceklerini ifade etmiştir (Şeyzerî, 2013, 152). Bu anlayış çerçevesinde bir hükümdarın öfkeli olması halinin ortaya çıkarabileceği olumsuz neticelerin herhangi bir insanın fevri davranışlarından çok daha tehlikeli görüldüğünü ve bu sebeple aşırı öfkenin hükümdarlığa uygun bulunmadığını söylemek mümkündür.

Öfkeli davranış gibi hükümdarda olmaması gerektiği belirtilen bir başka özellik kıskançlık olmuştur. Şeyzerî bu davranışa sahip olan hükümdarın başına gelenleri ve kıskanç hükümdarın ülkesine verdiği zararı bir anekdot vasıtasıyla izah etmiş (Şeyzerî, 2013, 159-165) ve böylelikle neden bir hükümdarın kıskanç olmaması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Normal bir kişinin kıskançlığının zararı kendisine olurken kıskanan kişi bir hükümdar olduğunda ortaya çıkan zarar çok daha fazla olmakta, yıkımın boyutu birey düzeyinden toplum ve devlet düzeyine intikal etmektedir. Bu çerçevede Şeyzerî ortaya koyduğu anlatı ile bir hükümdarın kıskançlık yaparak hem imanını hem sağlığını hem de devletini tehlikeye atabileceğine dikkat çekmiş ve kıskançlığın neden kınanan huylardan biri olduğunu açıklamıştır.

Kıskançlık gibi kınanan huyların devlet işlerinde sebebiyet verebileceği olumsuz durumlardan biri de acelecilik olmaktadır. Devlet işlerinin doğru bir şekilde yerine getirilebilmesi için temkinli olmayı salık veren Şeyzerî'ye göre (2013, 166) işlerin etraflıca düşünülmeden acele bir şekilde yapılmasının neticesinde pişmanlık duyulma ihtimali yüksektir. Bu çerçevede hükümdarın işleri aceleye getirmesi kabul görmeyen davranışlardan biri olarak *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*'ta kendisine yer bulmaktadır. Şeyzerî (2013, 166-167) bu noktada bir ayrım ortaya koymakta ve devlet yönetimi kapsamında yardım yapma gibi hususlarda acele edilmesinin uygun olacağını, bunun dışında kalan işlerde yavaş hareket etmenin yerinde olacağını ifade etmektedir. Aceleci olma vasfı, isabetli kararlar alınabilmesinin önünde engel teşkil edeceği ve kişinin yanlışa yönelmesine sebebiyet verebileceği yönündeki fikriyat etrafında eleştirilmektedir. Bu konuda hükümdarlara verilen tavsiyeyi Şeyzerî şu şekilde aktarmaktadır:

> "Bazı hikmet ehli, hükümdarlara üç şeyle amel etmeyi tavsiye etmişlerdi: Birincisi, öfkeli haldeyken verilen cezanın ertelenmesi. İkincisi, iyi işler yapanlara ve makbul hizmet ifa edenlere mükâfat vermekte acele etmek. Üçüncüsü, musibet zamanında sabırlı olmak. Çünkü, cezanın ertelenmesinden af; iyilik ve mükâfatın acele verilmesinden …yönetilenlerin bağlılığı ve çabuk itaati doğar. Musibet ve zorluk zamanlarında sabır göstermekten de metanet, soğukkanlılık ve doğru düşüncenin doğması umulur." (Şeyzerî, 2013, 166).

Bu ifadelerden de anlaşılabileceği üzere acele edilecek hususlardan sayılan ihsanda bulunma hali yönetilenlerin itaatini güçlendirmesiyle ilişkili bir mahiyete sahiptir. Dolayısıyla Şeyzerî diğer vasıfları ele alırken yapmış olduğu gibi burada da meseleye yöneten ve yönetilen ilişkisi etrafında yaklaşmış ve hükümdara olan sevginin arttırılmasına imkân sağlayabilecek hususlarda acele edilmesini salık vermiştir. Daha geniş bir perspektiften mesele değerlendirildiği zaman ise ihsan ve yardımda bulunurken acele etmenin, hükümdarın siyasetine milletin desteğini arttıracağı için önemli görüldüğünü söylemek mümkündür.

Şeyzerî, hükümdarın şahsında var olmasının devleti zarara uğratacağını düşündüğü özellikleri sıraladıktan sonra hükümdarın sağduyulu davranmasının önünde engel teşkil edecek hastalıkların da kaygı, gam ve sarhoşluk veren şeyleri tüketmek olduğunu belirtmiştir (Şeyzerî, 2013, 173). Şeyzerî'ye göre bu ruh halleri ve fiiller hükümdarın doğru kararlar almasını engeller ve bu durum hem hükümdarın şahsı hem de devlet için kötü neticeler doğurur (Şeyzerî, 2013, 173-174). Bu doğrultuda onun hastalık diye nitelendirdiği bu unsurların ortaya çıkması halinde ivedilikle çözüm yollarının bulunması gereklilik arz etmektedir. Tüm bunlar çerçevesinde Şeyzerî'nin kınanmış huylar ve sağduyulu davranmayı engelleyen hastalıklar olarak nitelendirdiği unsurlardan hükümdarı sakındırma çabasının devlet siyasetini kuvvetlendirme ve güçlü bir hükümdar profili ortaya çıkarmaya matuf olduğu söylenebilir niteliktedir.

Sonuç

Siyaset, onu icra edenlerin şahsiyetlerinden bağımsız bir niteliğe sahip değildir. Uygulanan siyasetin kim tarafından ortaya koyulduğu ve karar alma mekanizmasında kimlerin yer aldığı sorularına verilecek cevaplar siyasetin mahiyetinin anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Bu çerçevede geçmişten günümüze siyasete dair kaleme alınan eserlerde devlet yöneticisinin vasıfları, üzerinde hususî olarak durulan konulardan biri olmuştur. Bilhassa siyasetnamelerde devlet yöneticilerine tavsiyelerde ve uyarılarda bulunulurken onların hangi vasıflara sahip olması gerektiğinin de altı çizilmektedir. Güçlü bir devlet yapılanması ve siyasetin ancak güçlü bir yöneticiyle mümkün olabileceğine ilişkin inanç çerçevesinde bir hükümdarın kişisel özelliklerinin neler olması gerektiği sorusuna cevaplar aranmış ve böylelikle lider merkezli siyaset idraki doğrultusunda ideal siyasetin imkânları tesis edilmeye çaba gösterilmiştir. Siyasetnamelerde bir hükümdarda bulunması icap eden özellikler ve hükümdarın sakınması gereken davranışlar hususunda genel itibarıyla mutabık kalınmakla birlikte bu özellikler etraflıca değerlendirilirken başvurulan örnekler birbirlerinden farklılık arz etmiştir. Örnekler farklı olsa da güdülen gaye aynı olmuş ve hükümdarın şahsi özelliklerinin kemâle ulaştırılması vasıtasıyla devlet siyasetinin mütekâmil bir hale getirilmesi ön planda tutulmuştur.

Yazmış olduğu eserle İslam siyaset düşüncesinde kendisine bir yer bulan Ebü'n-Necîb Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*'ta bir ülkenin temelinde yer alan hükümdarın hangi vasıflara sahip olması gerektiği meselesini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu çerçevede Şeyzerî eserinde üstün vasıflar ve kınanmış huylar şeklinde ikili bir ayrıma

giderek şahsiyet temelli bir siyaset tasavvuru ortaya koymuştur. Şeyzerî'nin işaret ettiği üstün vasıflar hem hükümdarın şahsına hem yönetimi altında bulunanlara hem de devletine yarar sağlayacak unsurlar olarak telakki edilirken kınanmış huylar tam tersi bir şekilde hükümdara, yönetilenlere ve devlete zarar verecek unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda Şeyzerî bahsi geçen özellikleri tetkik ederken bu özelliklerin neticelerini yalnızca birey değil toplum ve devlet nezdinde de ele alan bir yaklaşım sunmuştur. Vasıfların hükümdara olan yararı ve zararı neticesinde değerlendirmede bulunurken meselenin yalnızca dünyevi, idarî ve siyasî cephesi üzerinde durulmamış dinî boyutuna da dikkat çekilerek hükümdarın üstün vasıflara sahip olması halinde mükafatlandırılacağı, kınanmış huyları edinmesi halinde ise ahirette cezasını çekeceği vurgulanmıştır. Konunun toplum boyutuna temas ederken ise yöneten ve yönetilen ilişkisi merkeze alınmış, yönetimin devamlılığının halkın memnuniyetini kazanarak itaatini sağlamakla ilişkili yönü ön plana çıkartılmıştır. Bu doğrultuda Şeyzerî eserinde yer vermiş olduğu üstün vasıflara hükümdarın sahip olması halinde yönetimi altında bulunanların sevgisine mahzar olacağına ve bu sevginin de ona itaati kolaylaştıracağına, hükümdarın uzak durması gereken davranışları sergilemesi halinde ise ona olan itimadın zayıflayacağına ve şahsına duyulan saygının ortadan kalkacağına işaret etmiştir. Böylelikle Şeyzerî zikredilen özelliklere sahip olup olmama halini hükümdar ve yönetilenler arasında kurulacak ilişkinin temeline yerleştirmektedir. Bu bakış açısından hareketle hükümdarın halkın rızasını kazanmasında başat unsur da üstün vasıfları muhtevî ve kınanmış huylardan arî olması halidir. Bu minvalde devlet siyasetini hükümdarın şahsıyla aynı potada eriten Şeyzerî'nin, eserinde hükümdarın yalnızca Allah'ın rızasını kazanmasını değil yönetimi altında bulunanların gönlüne girerek onların sevgisini ve bununla birlikte rızasını temin etmesinin imkânını aradığını söylemek mümkün hale gelmektedir. Bu minvalde filozofların kadim devirlerden beri cevabını aradığı ideal devletin nasıl olacağı sorusu Şeyzerî tarafından ideal hükümdarın nasıl olacağı sorusu üzerinden cevaplandırılmıştır. Böylece ideal devlete giden yolun ideal bir hükümdarın var edilmesinden geçtiği fikri ortaya koyulmuştur. Onun zihniyet dünyasında devlet ve hükümdar arasında mahiyet değil fakat derece farkı vardır. Devlet dendiğinde hükümdar, hükümdar dendiğinde devletin anlaşıldığı bu düşünme biçimi ideal bir yapıya ulaşmanın imkânını bireysel değerler üzerinden şekillendirmiştir. Devlet ve hükümdar mahiyet olarak eşitlendiğinden ve eş anlamlı görüldüğünden bir yapı olarak devletin iyileştirilmesi ve en iyi devlet ve siyasete ulaşılması hükümdarın ideal bir karakter ve şahsiyete sahip olmasında aranmıştır.

Görüleceği üzere klasik dönemde siyasal kültür neredeyse her cephesiyle siyasal alanın lideri olarak hükümdarı merkeze almaktadır. Bu meyanda çalışma ile varılan en temel sonuç Türk – İslam siyasetname geleneği etrafında telif edilen neredeyse her eserde tekraren ele alınan ve vurgulanan ideal hükümdarın şahsiyet özellikleri meselesinin bir teamül yahut laf-ı güzaf olmadığı, bu anlatıların tekrar ve ısrarla eserlerde yer almasının kendi içerisinde bir zihniyet siyasetinin neticesi olarak ortaya çıktığı tespiti olmuştur. Devleti doğru bir yola intikal ettirmek isteyen müellifler eser telifi ile ortaya koydukları bu siyaset vasıtasıyla devleti şahsında tecessüm ettiren hükümdarları olabilecek en iyi hükümdara dönüştürüp ideal bir lider haline getirerek devletin tekamülünün yollarını aramışlardır. Bu değerlendirme tarzı ile günümüz dünya siyasetine intikal edildiğinde bilhassa siyasal kültürü karizmatik otoriteleri önceleyen, modern öncesi siyasal eğilimleri modern döneme taşıyan devlet ve toplumların siyasal zihniyetlerinin incelenmesinde şahsiyet merkezli analizlerin diğer analiz düzeylerine tercih edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Siyasal karar vericilerin teşekkül ettirilen sistem tarafından çeşitli siyasal mekanizmalar vasıtasıyla kısıtlandığı ve sınırlandığı alanlarda sistem merkezli analizler

ne kadar önem arz ediyorsa liderlerin karar verici olarak merkezi etkisinin bulunduğu durumlarda da şahsiyet merkezli analizler öne çıkmaktadır.

Netice itibarı ile hükümdarların devlet yönetimi hususunda merkezi bir niteliğe sahip olduğu klasik dönemde şahsiyet, devlet ve siyaset arasında doğrudan bir alaka olduğu kanaati hasıl olmuştur. Böylece siyaset şahsiyetten başlayarak millet ve devlete intikal eden bir mahiyette değerlendirilmiştir. Devrin siyasal muhayyilesini tek bir cümle ile hülasa etmek mümkündür: Doğru devlet idaresi ile ideal şahsiyet siyaseti müteradiftir.

Kaynakça

Abdüsselâm El-Amasî. *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ Siyaset Ahlâkı*. Haz. A. Mevhibe Coşar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.

Acar, Hayrullah. (Haz.) "Giriş". İbrahîm bin Muhammed. *Devlet ve İnsan Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe*. 15-30. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. (Haz.) "Giriş". Zencânî. *Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye Alâeddin Keykûbat'a Sunulan Siyâsetnâme*. 13-89. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

Ali b. Muhammed El-Gazzâlî. *İslam Hükümdarları İçin Siyaset Rehberi Tahrîrü's-sülûk fî tedbîri'l-mülûk*. Çev. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.

Atmaca, Veli. "Hadîsleri Bakımından Siyâsetnâmeler (II) (Ebû'n – Necîb ve en-Nehcu'l-Meslûk fî Siyâseti'l- Mülûk)". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (5), 557-564, 2000.

Bağdatlı, Özlem. *İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.

Canatan, Kadir. (Haz.) "Giriş". *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. 5-13. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.

Coşar, A. Mevhibe. (Haz.) "Giriş". Abdüsselâm El-Amasî. *Tuhfetü'l-Ümerâ ve Minhatü'l-Vüzerâ Siyaset Ahlâkı*. 17-41. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2012.

Çakır, Sema. "İslam Hukuku ve Siyasî Adalet İlişkisine Betimsel Bir Bakış". *Marifetname*, (8) 1, 205-224, 2021.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2006.

Dikbaş, Halil. "Ebü'n-Necîb Şeyzerî'de Siyaset". *Türk İslam Siyasi Düşüncesi Teşekkül Devrinden 18. Yüzyıla*. Ed. Mehmet Akıncı – Gökçe Nur Şafak. Ankara: Kadim Yayınları, 269-278, 2020.

Dinçer, Ömer. *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Ebü'n-Necîb Şeyzerî. *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk Siyaset Stratejileri*. Haz. Ensar Köse. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

Gaffney, John. *Political Leadership in France From Charles de Gaulle to Nicolas Sarkozy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Itoh, Mayumi. *The Hatoyama Dynasty Japanese Political Leadership Through The Generations*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

İbrahîm bin Muhammed. *Devlet ve İnsan Siyasetin İlkeleri, Yöneticilerin Vasıfları Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe*. Haz. Hayrullah Acar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

İmam-ı Gazâlî. *Mülkün Sultanlarına… Nasihatü'l-Mülûk*. Çev. Osman Şekerci. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

Johansson, Jon. *U.S. Leadership in Political Time and Space Pathfinders, Patriots, and Existential Heroes*. New York: Palgrave Macmillan, 2014.

Kallek, Cengiz. "Ahlaklı Pazar Kültürü: Şeyzerî'nin Nihâyetü'r-Rütbe'si". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (23) 44, 1-33, 2018.

Kallek, Cengiz. "Şeyzerî, Celâleddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/107-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Kanar, Yüksel. *İktidar ve Adalet İslam Siyaset Düşüncesinde Siyasetnameler*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.

Keskintaş, Orhan. *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâ'i*. Haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî (Günümüz Türkçesiyle)*. Sad. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.

Kömbe, İlker. "İslam Siyaset Düşüncesinin Bir Kaynağı Olarak Siyasetnâme-Nasihatnâme Türünde Siyaset Tasavvuru". *İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*. Ed. Lütfi Sunar – Özgür Kavak. 203-237. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.

Köse, Ensar. (Haz.) "Giriş". Ebü'n-Necîb Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk Siyaset Stratejileri*. 17-60. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

Köse, Hızır Murat. "İslam Siyaset Düşüncesinin Temelleri -Bir Giriş Denemesi-". *İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*. Ed. Lütfi Sunar – Özgür Kavak. 27-50. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.

Morgenthau, Hans J.. *Uluslararası Politika*. Çev. Baskın Oran – Ünal Oskay. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1. Cilt, 1970.

Mücahid, Huriye Tevfik. *Fârâbî'den Abduh'a Siyasî Düşünce*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

Na'îmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*. Haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Nahîfî Mehmed Emin Efendi. "Mütercimin Önsözü". Ebü'n-Necîb Şeyzerî, *Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk Siyaset Stratejileri*. Haz. Ensar Köse. 63-65. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

Necmeddîn Dâye. *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol*. Haz. Şefaettin Severcan. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

Nizamülmülk. *Siyasetnâme*. Çev. Nurettin Bayburtlugil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Paige, Glenn D.. *The Scientific Study of Political Leadership*. New York: The Free Press, 1977.

Pines, Yuri. *The Everlasting Empire The Political Culture of Ancient China and Its Imperial Legacy*. Princeton: Princeton University Press, 2012.

Rigby, T. H.. "The Soviet Political Executive, 1917-1986". *Political Leadership in The Soviet Union*. Ed. Arghie Brown. 4-53. Basingstoke: The Macmillan Press, 1989.

Rugh, Andrea B.. *The Political Culture of Leadership in The United Arab Emirates*. New York: Palgrave Macmillan, 2007.

Sa'dî-yi Şirâzî. *Hükümdarlara Öğütler Nasihatü'l-Mülûk*. Çev. Turgay Şafak. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.

Severcan, Şefaettin. "Siyasetnâmeler". Necmeddîn Dâye. *Hüküm Sahiplerinin İzleyecekleri Yol*. 29-82. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

Shome, Anthony S. K.. *Malay Political Leadership*. London: Routledge Curzon, 2002.

Singer, J. David. "The Level-of-Analysis Problem in International Relations". *World Politics*, 14(1), 77–92, 1961.

Şahin, Enes. *Türk Siyaset Düşüncesinin Dini Teorisi İslamlaşmadan Modernleşmeye Türk Düşüncesinde Din – Siyaset İlişkileri*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022.

Şahin, Selin. *Zihniyet Mücadelesi Diyanet Gazetesi ve İslamcı Dergilerde Din, Devlet ve Siyaset*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2022.

Şeker, Fatih M.. "Türk Siyaset Düşüncesinin Teşekkül Devri". *Türk İslam Siyasi Düşüncesi Teşekkül Devrinden 18. Yüzyıla*. Ed. Mehmet Akıncı – Gökçe Nur Şafak. 33-40. Ankara: Kadim Yayınları, 2020.

Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*. Haz. Raşit Gündoğdu vd.. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2014.

Şeyhoğlu Mustafa. *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı*. Haz. Kemal Yavuz. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.

Türk Dil Kurumu. "Şahsiyet". https://sozluk.gov.tr/. E. T. 27.08.2022.

Weber, Max. *The Theory of Social and Economic Organization*. Ed. Talcott Parsons. New York: Oxford University Press, 1947.

Yılmaz, Coşkun. "Siyâsetnâme (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/306-308. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Zencânî. *Kitâbu'l-letâifi'l-'Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye Alâeddin Keykûbat'a Sunulan Siyâsetnâme*. Haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.